

Бойчук Денис Васильович,

студент 2-го року навчання
магістерської програми «Право» факультету правничих наук
Національного університету «Киево-Могилянська академія»

ПРАВОЧИНИ НА ШКОДУ ПУБЛІЧНИМ ІНТЕРЕСАМ: ПЕРСПЕКТИВИ РЕКОДИФІКАЦІЇ

118

Анотація. У тезах доповіді проаналізовано проєкт Кодексу права приватного, який закладає напрям майбутньої рекодифікації приватного права в Україні, зокрема в частині оновлення підходу до правочинів, що суперечать публічному інтересу. Визначено недоліки чинної редакції ст. 228 чинного Цивільного кодексу України, яка акумулює декілька підстав для недійсності «антипублічних» правочинів. Досліджено перспективи виправлення виявлених недоліків норми про недійсність «антипублічних» правочинів у процесі рекодифікації.

Стаття 228 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV¹ (далі — ЦК України) є одним із прикладів точок

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1279>.

перетинання в одній нормі права публічного та приватного. Сьогодні вона є інструментом, який дозволяє на підставі суперечності публічному інтересу встановити недійсність правочину як приватноправового засобу. Аналіз недоліків цієї норми є сутнісно важливим для визначення перспектив її реформування в процесі рекодифікації.

Унікальність цієї норми полягає у тому, що вона є комбінацією двох різних підстав для недійсності правочину. Частина перша та друга ст. 228 ЦК України вказують на нікчемність правочинів, що порушують публічний порядок. Частина третя цієї ж норми відносить до оспорюваних правочинів, вчинених з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Як стверджує Д. Мишко, змішування двох видів недійсності правочинів свідчить про вади структурованості у викладі вказаної правової норми, її формулювання не відповідає критерію якості закону². Вказана позиція цілком слушна, оскільки на практиці трапляються випадки, коли зазначені у ст. 228 ЦК України підстави не розділяють, а подають у сукупності як єдину підставу.

Інший недолік вказаної норми криється у недотриманні принципу правової визначеності. Особливо ця проблема простежується у частині третій цієї статті, яка стандартом поведінки суб'єктів приватного права визначає відповідність мети правочину інтересам держави, суспільства, його моральним засадам. Жоден із кумулятивних критеріїв не має орієнтирів для зрозумілого і чіткого правозастосування. Такі формулювання обумовлюють ситуацію, коли суб'єкти права повинні узгоджувати свою поведінку з ілюзорним інтересом інших суб'єктів без будь-

² Мишко Д. Недоліки законодавчого врегулювання питань недійсності правочинів у контексті співвідношення понять «публічний порядок» та «інтереси держави». *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. С. 320. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.46>.

яких засобів превентивного виявлення та розуміння цього інтересу.

Особливої уваги в контексті недоліків вказаної норми заслуговує спеціальний наслідок недійсного правочину відповідно до частини третьої ст. 228 ЦК України, який передбачає стягнення на користь держави усього, що винна особа набула за оспорюваним правочином. Цей наслідок переслідує не компенсаційний ефект, який притаманний приватноправовому регулюванню, а каральний, спрямований на притягнення особи до особливого виду фінансової відповідальності. У постанові ОП КГС ВС від 19.12.2025 у справі № 922/3456/23 констатовано, що застосування відповідних приписів частини третьої ст. 228 ЦК України створює підстави для непропорційного втручання держави в право власності приватних осіб, цей недолік є загальним, базується на недоліках самої законодавчої норми ³. Вказану позицію можна розцінювати з різних сторін. З одного боку, ОП КГС ВС проявила судовий активізм (можливо, навіть надмірний), оскільки визнала, що спірна норма підлягає застосуванню лише у випадках кричущих порушень, хоча текст норми такого критерію не містить. З іншого боку, позиція ОП КГС ВС цілком вмотивована і зрозуміла: недійсність договору покликана не карати сторін, а повертати їх та інших учасників, які зазнали впливу від правочину, у попереднє правове та фактичне становище.

Від ініціаторів проекту Кодексу права приватного (законопроект № 14394 від 22.01.2026 ⁴) (далі – Проект) очікувалось врахування цих недоліків та забезпечення такого регулювання, яке б не лише виправило їх, але й не

³ Постанова ОП КГС ВС від 19.12.2025 у справі № 922/3456/23. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/132746058>.

⁴ Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>.

утворило правового вакууму для випадків, де ст. 228 ЦК України продовжує активно застосовуватись. З аналізу Проекту видається, що всіх окреслених цілей досягти не вдалось.

Проект значно змінює «інфраструктуру» недійсності. Чинна ст. 228 ЦК України у Проекті роздроблена на декілька окремих статей, серед них такі.

1. Правочини, що порушують публічний порядок (ст. 243 Проекту). Порушення публічного порядку ініціатори вбачають у грубій суперечності людським правам і основоположним свободам або створенні реальної загрози національній безпеці. На жаль, ця норма не охоплює усіх сучасних «антипублічних» правочинів, оскільки останні за характером не «дотягують» до жодної з двох ознак, які вказують на порушення публічного порядку. Ініціатори обрали досить високий поріг застосування вказаної норми. Варто уваги також те, що у Проекті знайшло місце дещо видозміненому «конфіскаційному» наслідку. Відповідно до частини четвертої ст. 232 якщо договір є недійсним через порушення публічного порядку, суд може відмовити в поверненні всього, що одержано на виконання договору, та застосувати приписи про безпідставне збагачення. Ця редакція не лише не вирішує проблеми, на яких уже наголосила практика, а й може запровадити нові, адже норма не визначає: 1) вигодонабувача за результатами застосування норм про безпідставне збагачення; та 2) ознак, за якими суд може відмежувати ситуації, коли такий наслідок застосовується, а коли ні. Встановлення конфіскаційних чи каральних наслідків «антипублічних» правочинів виходить за межі приватно-правового регулювання. Ці питання входять у сферу інших галузей права, а отже запровадження такої норми, на нашу думку, не вбачається за необхідне.

2. Правочини, що порушують імперативні норми закону або суперечать доброзвичайності (ст. 244 Проекту). Ця

норма частково дублює проблему хибного поєднання в межах однієї норми двох окремих підстав для недійсності правочину. Загалом, запровадження такої підстави для недійсності як суперечність імперативній нормі закону не викликає суттєвих зауважень. Ця норма може бути застосована тоді, коли зміст правочину, серед іншого, суперечить імперативним нормам публічного права. Допускаються випадки, коли суб'єкт права хоча й не порушує конкретних імперативних норм, однак діє не добросовісно, й унаслідок такої поведінки посягає на публічні відносини, у такому випадку ця частина норми не може стати підставою для недійсності. З доброзвичайністю ситуація інша. Як вбачається з Проекту, доброзвичайність — це сукупність моральних норм та принципів, стандартів етичної поведінки та загальноновизнаних уявлень про належну поведінку, ustalених у суспільстві. Вірогідно, так проєктанти намагались відтворити зазначені у чинній редакції «моральні засади суспільства». Як видається, «доброзвичайність» не може слугувати підставою для недійсності правочину, оскільки має надто невизначені правові риси. Моральні аспекти діяльності людини беззаперечно впливають на процеси правотворення, однак їх застосування у праві можливе виключно за умови попередньої рецепції моральної норми у правову реальність. У цій частині більш доречним було б посилання на правові принципи та засади приватного права, як-от розумність, добросовісність, справедливість, які апіорі втілюють моральний дух права, ustalене розуміння людства про критерії розмежування добра і зла. У теперішній редакції Проекту ця норма хоч і здатна «покрити» ті випадки «антипублічних» правочинів, які уже виявляє судова практика, проте її зміст має надто широкий характер та може створити передумови надмірного втручання у правочини приватних суб'єктів.

3. Фраудаторні правочини. Ініціатори намагаються закріпити у Проекті й фраудаторні правочини – концепцію, яка вказує на можливість визнання недійсними правочини, вчинених із наміром заподіяти шкоду окремим суб'єктам. Пропонована норма вказує на недійсність усіх правочинів, що суперечать інтересам кредитора, незалежно від наміру сторони заподіяти шкоду, що не враховує наразі розроблених на рівні практики ознак фраудаторності. У цій частині пропонується доповнити норму такими ознаками, як наявність наміру сторін фраудаторного правочину на заподіяння шкоди, їх недобросовісність, заподіяння шкоди інтересам не лише кредиторів, а й інших осіб, які не пов'язані з сторонами правочину зобов'язальними відносинами. За наявності пропонованих ознак ця норма в перспективі зможе забезпечити якісне правозастосування також у всіх випадках «антипублічних» правочинів, які не «покриваються» іншими нормами, однак за своїм змістом не можуть вважатись дійсними у зв'язку з їх явним неправомірним наміром.

123

Як показав аналіз, пропоновані у Проекті Кодексу права приватного норми щодо недійсності договорів не долають ті правові проблеми, що постали щодо підходів до кваліфікації правочинів на шкоду публічним інтересам. Чи означає це, що ця проблема не підлягає вирішенню? Як виглядає, ні. Слід погодитись із Л. Музикою, яка стверджує, що «сучасні реалії вимагають конвергенції приватних і публічних інтересів, їх взаємопроникнення»⁵. Ця конвергенція, серед іншого, має прояв у ситуаціях, коли приватноправові інструменти можуть використовуватись недоброчесно та заподіювати явну шкоду публічним ін-

⁵ Музика Л. Концепція цивільно-правової політики України : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2020. 504 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6db6c03f-e8e0-4566-9944-bf06131cf467/content>. С. 21.

тересам третіх осіб. За таких умов правова система повинна забезпечити наявність ефективних правових засобів, здатних, з одного боку, захистити публічний інтерес від посягання, а з іншого — зберегти баланс приватного і публічного й не допустити надмірного втручання у приватноправові відносини. Способи такого забезпечення — відкрите питання, яке поки очікує на вирішення як у правовій доктрині, так і на рівні нормотворення.